

**Az MNL, Országos Levéltárának Departamentum Judaeorum (C55) állagának
Csongrád megyei zsidó vonatkozású belső forrásanyaga**

Tartalom

I. Kutatási cél meghatározása.....	1
II. A magyarországi zsidóság története az újkorban – Csongrád megyei zsidóság	1
III. A kutatás eredményei	3
III.1. A kutatás helyszíne.....	3
III.2. A belső (korabeli) forrásanyag Csongrád megyére vonatkozóan	3
III.3. A forrásanyag időbeli behatárolása	3
III.4. A belső források benyújtói	5
III.5. A forrásanyag nyelve.....	6
III.6. A források címzettjei	7
III.7. A belső forrásanyag geográfiai megoszlása	7
III.8. A belső források tárgyai	8
III.8.A. Migráció/letelepedés	8
III.8.A.a. Migráció.....	8
III.8.A.b. Emigráció, elvándorlás	9
III.8.A.c. Lakhatás	10
III.8.A.d. Commorans jog	11
III.8.A.e. Tolerancia jog	12
III.8.A.f. Elűzés	12
III.8.A.g. Honosság	13
III.8.B. Gazdasági források	14
III.8.B.a. Kereskedés	14
III.8.B.b. Örökség	15
III.8.C. Vallási dokumentumok	16
III.8.D. Egyéb források	18
IV. Összegzés	18
Bibliográfia	20

A dolgozat az MNL, Országos Levéltárban található Helytartótanács Levéltár Departamentum Judaeorum (C 55) állagának iratanyagában a Csongrád megyei zsidóság belső forrásanyagának a felkutatására, átiratára, rövid tartalmi összefoglalójára, valamint az adatok komplex analízisére vállalkozik a 18. század utolsó harmadától egészen 1847-ig.

I. Kutatási cél meghatározása

A kutatási téma választását a következő szempontok befolyásolták: A zsidóság belső forrásanyaga betekintést enged a kortársak leírásain keresztül egy-egy időszak eseményeire, rávilágít a zsidó és az általános társadalom tagjainak azokra adott válaszaire. Az újkori zsidóság forrásanyagának a kutatása a 20. század kezdetétől folyamatosnak tekinthető (példaként említhető a Magyar-Zsidó Oklevéltár sorozata 1903-1980 között, és a Komoróczy Géza által 2013-ban kiadott forrásgyűjtemény¹). A Magyar-Zsidó Oklevéltár egyes kötetei néhány esetben kifejezetten egy-egy település forrásainak szisztematikus összegyűjtésére (Sopron, Pozsony esetében) vállalkoztak.² E dolgozat a belső (a zsidóság által írt korabeli) források felkutatására vállalkozik Csongrád megyére vonatkozóan. A dolgozat kerete a Helytartótanács Levéltár anyagában fellelhető iratanyag kutatását tette lehetővé. A mellékletként csatolt dokumentumban a feltárt források rövid tartalmi összefoglalója, valamint azok eredeti szövegének átirata³ kerül közlésre, amely a jövőbeli kutatások kiindulópontjául szolgálhat, illetve elősegítheti a megyebeli zsidóságra vonatkozó ismeretanyag elmélyítését és árnyalását.⁴ A belső források felkutatása az iratanyag átnézésével valósult meg, hiszen a helytartótanács dokumentumokhoz még nem áll rendelkezésre olyan teljeskörű adatbázis, amely iratok szintjéig történő leírásra vállalkozna.

II. A magyarországi zsidóság története az újkorban – Csongrád megyei zsidóság

A magyarországi középkor vége a zsidóság középkori történelmének a lezárultát jelentette. A IV. Béla által 1251-ben kiadott privilégiumlevél⁵ értelmében a zsidóság sorsáról az uralkodó döntött. Ez meghatározta a középkorban a letelepedési helyszíneiket. A főként szabad királyi városokban élő zsidó lakosok ellen a városi polgárság a török támadás idején, 1526-ban elérkezettnek látta az időt a gazdasági vetélytársaik elleni fellépésre. Az uralkodó segítségével

¹ A Magyar-Zsidó Oklevéltár 1903-ban indult útjára és 1980-ig mintegy 19 kötet került kiadásra (pontosabban 18 számozott kötet, az V. kötet két részből áll). Komoróczy Géza 2013-ban vállalkozott a zsidóság történelmének fontosabb forrásainak kritikai forráskiadására.

² Pozsony: MZsO III. kötet, Sopron MZsO V/1. és V/2. kötet.

³ A források átirata a dokumentum betűhű átiratát követi.

⁴ A Melléklet az OTDK kiírásainak megfelelően külön dokumentumként került feltöltésre.

⁵ Komoróczy, 2013. 76-87.

három szabad királyi város (Sopron, Pozsony, Nagyszombat) elnyerte a *'de non tolerandis Judaeis'* jogát.⁶ A török uralom időszakában a szabad királyi városok egykori lakosai vagy földesúri védelem alá húzódtak vagy pedig az országhatáron kívülre vándoroltak.⁷ Az újkor kezdetén Morvaország, Csehország, Ausztria, Lengyelország (majd Galícia) felől folyamatosan érkeztek a zsidó bevándorlók az országba.⁸ A 17. század végén főként a határmenti területeken telepedtek le, mivel nem akartak teljesen elszakadni az eredeti lakhelyüktől, illetve ezt segítette elő a földesurak szervezett betelepítéspolitikája is.⁹ Később a 18. században folyamán kezdetét vette az ország belsőbb és a déli területekre történő megtelepedésük.¹⁰ E régióba való beköltözést a török elleni folyamatos harcok hátráltatták a század közepéig. A zsidóság számának felmérésére a berendezkedő Habsburg uralkodóház kiemelt figyelmet fordított. Magyarországon az első országos szintűnek tekinthető összeírás 1725-ben történt, jóllehet csak a szűkebb értelemben vett Magyarországon történt meg a zsidóság számba vétele (43 megyében). Csongrád megye a választ adó megyék közé tartozott.¹¹ A jelentés szerint a megyében ekkor nem éltek zsidó lakosok.¹² Az 1735-1739, 1743-1745 és 1746-1748 közötti összeírásokban Csongrád megye hasonló megállapítást közölt a feliratában, azaz hogy nem él zsidó lakos a megyén belül.¹³ A térség gazdasági központja, Szeged szabad királyi város maga is elutasította a zsidóság befogadását, hivatkozva a középkor végén elnyert városi kiváltságára.¹⁴ II. József 1783. évben kiadott *Systematica gentis Judaicae regulatio* című rendelete engedélyezte, hogy a bányavárosok (és hétmérföldes körzetük) kivételével a zsidók ezentúl bárhol letelepedhetnek.¹⁵ 1787-ben mind a megyében, mind Szeged városában az összeírás zsidó lakosokról számolt be: Csongrád megyében 5 településen 170 fő lakott, amelyből 132 Szegeden élt.¹⁶ A II. Lipót által kiadott 1790/91. évi 38. tc. a zsidóság helyzetét a korábbi állapotában hagyta meg. A városi magisztrátus nem engedélyezte Szeged városban a megtelepedést a törvény hatályára hivatkozva. Ennek ellenére mind a megyébe, mind Szeged városba érkeztek zsidó lakosok. Ekkoriban a zsidó megtelepedőket vonzották a Szeged

⁶ MZsO V/2.: 325.; 339.

⁷ Magyarország területén Budára 1541 után Konstantinápolyból érkeztek zsidó megtelepedők. Erdélybe a zsidóság bevándorlása szintén kezdetét vette. A migráció miatt nem lehet a középkori zsidóság folyamatos helyben éléséről beszélni az országban.

⁸ Kaufmann 2002.; Varga 2005: 11-31.; Mislovics 2008: 43-98.

⁹ Erre utalnak az összeírásokban az örökös külföldi földesuruknak fizetett adó. MZsO VII. kötet 1735-1739. évi összeírások.

¹⁰ Mislovics, 2008. 53-54.

¹¹ MZsO VII. 51.

¹² MZsO VII. 55.

¹³ MZsO VII. 689., 850.

¹⁴ Szeged 1719-ben nyerte el a szabad királyi városi jogot. Löw – Kulinyi, 1885. XV.

¹⁵ Komoróczy, 2013. 394.

¹⁶ Dányi – Dávid, 1960.

gazdasági lehetőségei, illetve már a megyében is nagyobb közösség(ek) alakultak ki.¹⁷ 1830-ban már 1032 fő élt a megyében 9 településen, Szegeden 681 fő, Szentesen mintegy 200 fő.¹⁸ Ezt a folyamatot az 1840. évi 29. tc., amely szabad lakhatást biztosított a zsidóságnak Magyarország területén, még inkább felerősítette.¹⁹ (Szegeden 1848-ban 1682 vagy 2040 fő élt.)²⁰

A feltárt források a megyebeli megtelepedés időszakára vonatkozóan a zsidó társadalom tagjainak sorain keresztül mutatják be a korabeli viszonyokat.

III. A kutatás eredményei

III. 1. A kutatás helyszíne

A Csongrád megyei zsidóság belső forrásanyagának felkutatásában a kormányiszervi iratanyag állományának áttekintését tűztük ki célul. A Helytartótanács Levéltár fellelhetőségének a helye a Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltárának Bécsi kapu téri levéltára. Itt őrzik a Departamentum Judaeorum anyagát, amely a C 55 jelzet alatt található. A Helytartótanács 1724-ben került megalapításra. A közigazgatásban a megyei hatóságokkal és a városokkal állt összeköttetésben. 1783-ban a Helytartótanácson belül egy külön, a zsidó ügyekkel foglalkozó osztály jött létre. A Helytartótanács Levéltár 1783-1848 közötti időszakra vonatkozóan tartalmaz iratokat.²¹ Az anyagban rejlő belső források felkutatása a bennük rejlő történeti forrásérték mellett azért is tűnt fontos feladatnak, mivel kérdésként merült fel, mely ügyek jutnak el a magasabb fórumig.

III. 2. A belső (korabeli) forrásanyag Csongrád megyére vonatkozóan

A Departamentum Judaeorum anyagában Csongrád megyére vonatkozóan 23 belső forrás található. A források egy-egy ügghöz tartozó aktákban kerültek elhelyezésre.

III. 3. A forrásanyag időbeli behatárolása

1. táblázat: A Csongrád megyei zsidó vonatkozású belső források időbeli megoszlása

Év	Források száma
1783	1

¹⁷ Komoróczy, 2013. 436-437.

¹⁸ Fényes, 1837. II. kötet.

¹⁹ Komoróczy, 2013. 554-555.

²⁰ Lőw – Kulinyi, 1885. 10.; Blazovich, 2007. 94.

²¹ Felhő – Vörös, 1961. 5-42.

1784	2
1785	1
1786	2
1793	2
1816	1
1827	2
1828	5
1829	1
1830	1
1833	1
1841	2
1846	1
1847	1

Az 1. táblázat adatai alapján látható, hogy a Csongrád megyei zsidóságra vonatkozó belső forrásanyag alacsony számban maradt fenn. (Összesen 23 dokumentum.) Időbeli megoszlásukat tekintve megállapítható, hogy az 1800-1815 közötti időszak kivételével, minden évtizedből maradtak fenn iratok. Kiváltképpen jelentős forrásértékkel rendelkeznek a betelepülést megelőző, illetve az első betelepülés időszakából fennmaradt anyagok. Ezek azok, amelyek a megtelepedési lehetőségekre és a városi eljárási gyakorlatra is rávilágítanak. Az első dokumentum 1783-ból származik, Csongrád megyéhez köthető, de nem megyebeli lakoshoz. A 'Grasin Vita Levin' fűszerkereskedő társaság budai zsidó tagjai, és a trieszti Filip Kohen a városi magisztrátushoz kérelmezett a szegedi lakhatási engedély biztosításáért.²² Az anyagban az első Csongrád megyei zsidókhoz köthető kérelem Jacob Volff nevéhez köthető, aki Szeged városában hasonlóképpen lakhatásért folyamodott. Indoklásában kijelentette, hogy már 6 éve a városban él (véltetően „ideiglenesen” tartózkodott ott).²³ 1780-ban törvényesen még nem telepedhetett le, hiszen II. József csak 1783-ban biztosította a városi szabad megtelepedés jogát a zsidóságnak.

A belső források száma 1783-1800 között összesen 8. Évtizedes lebontás tekintetében az 1820-as évekből maradt fenn a legtöbb dokumentum (8). Messzemenő következtetéseket nem lehet levonni az iratanyag alacsony számából, hiszen a források számára vonatkozóan azt csak a

²² MNL, OL C 55 1784. Nr. 31. 3. (A dokumentum az 1784-es akták közé került besorolásra.)

²³ MNL, OL C 55 1786. Nr. 18. 3.

megyei levéltári iratanyagban fellelhető dokumentumokkal kiegészítve érdemes megtenni a jövőben.

III.4. A belső források benyújtói

A források benyújtói három fő kategóriába sorolhatók: a magánszemély, a magánszemélyek, illetve a zsidó közösség által benyújtott dokumentumok.

2. táblázat: *A belső források száma és a benyújtók*

Benyújtó	Források száma
Magánszemély	16
Magánszemélyek	3
Zsidó közösség	4

A zsidó közösség által előterjesztett források (4) vallási és örökségi témával kapcsolatosak. A szegedi zsidó közösség által benyújtott első forrás 1793-ból származik. A lakosok a helyi zsidó temetőt fallal kívánták körül határoltatni, azonban a városi magisztrátus elutasítja azt, birtokosi jogára hivatkozva.²⁴

A magánszemély vagy személyek belső forrásainak jellemzője, hogy minden esetben férfiak írták azokat. A 2. táblázat is mutatja, hogy döntően (15) egy-egy személy kérelme, panasza, folyamodványa maradt fenn a forrásanyagban. Mind a magánszemély, mind a magánszemélyek esetében az első források a szegedi megtelepedésre vonatkozó kérelmeket tartalmazták. A fentebb említett budai zsidók kérvényükben a szegedi városi hatóságot a nagyszombati magisztrátus gyakorlatával kívánták meggyőzni, ahol már engedélyezték a városi megtelepedést. A folyamodvány vélhetően azért hivatkozott a nagyszombati példára, mivel a középkor végén e város polgárai elsőként nyerték el a *'de non tolerandis Judaeis'* jogát, azonban mégsem éltek annak betartásával a 18. század utolsó harmadában.²⁵

A kutatási anyagban a magánszemély által benyújtott első folyamodvány a fentebb említett Volff Jakab kérelme 1786-ból. Ez korántsem jelenti azt, hogy ő lett volna valóban az első folyamodó a városi letelepedést kérelmezők sorában. Más forrásokból ismeretes, hogy az 1784-ben kérvényező kereskedő társaság tagjai közül Pollák Mihály (Michael Pollach, Michael Haim) helytartótanácsi támogatással engedélyt nyert a megtelepedésre, a korábbi városi

²⁴ MNL, OL C 55 1793. Nr. 5. 2.

²⁵ MNL, OL C 55 1784. Nr. 31. 3.; MZsO V/2. 9–10; MZsO V/2. 1120.

elutasítás ellenére is.²⁶ (A korábbi kérelmezők esetében nem maradt fenn kortárs kérelem a helytartótanácsi aktákban.)

III.5. A forrásanyag nyelve

A feltárt belső források magyar, illetve latin nyelven íródtak:

3. táblázat: Csongrád megyei zsidó vonatkozású belső források nyelvhasználata

Év	Nyelv
1783	latin
1784	latin
1785	latin
1786	latin
1793	latin
1816	latin
1827	latin
1828	latin és magyar
1829	magyar
1830	latin
1833	latin
1841	magyar
1846	magyar
1847	magyar

1783-1828 között latin nyelven kerültek benyújtásra az iratok. 1828 után magyar és latin nyelvű források egyaránt fellelhetők. Az iratanyag nyelve utalhat arra, hogy egy-egy dokumentumot hivatalnok, avagy jegyző készíthetett el, és a benyújtók aláírásukkal hitelesítették azt. Feltételezhető, hogy a korszakban főként a jiddist beszélő zsidó lakosok nem tudtak latinul (és magyarul) írni. Fontos azonban két dolgot kiemelni: II. József 1783. évben kiadott *Systematica gentis Judaicae regulatio* rendeletében foglaltak szerint az adott államban használatos nyelven szükséges az iratokat benyújtani.²⁷ A források ennek betartását részben igazolják, hiszen magyar és latin nyelvű források maradtak fenn. Másfelől a nyelvhasználat esetében a zsidóság

²⁶ MNL, CsCsVL Szeged IV.A.1003.a 1784. év 328., 338.

²⁷ Komoróczy, 2013. 388.

körében emelkedett a normáliskolát látogató tanulók száma a korszakban, a 19. században magyar nyelvet terjesztő egyletek is alakultak (főként a városokban), ezért nem elképzelhetetlen, hogy a magyar nyelven benyújtott iratok elkészítésében már a zsidó közösség tagjai is szerepet vállaltak.²⁸

III.6. A források címzettjei

A Helytartótanács Levéltárában fennmaradt belső iratok címzettje nem csupán a kormány szerv hivatala. A dokumentumok közül egy-egy Dorozsma főparancsnokához, illetve a közgyűléshez került felterjesztésre. 7 kérelmet Szeged város magisztrátusához nyújtottak be. 14-et pedig a Helytartótanácsához. Ez utóbbi kérelmek tartalma utal arra, hogy Szeged város magisztrátusának elutasítása után fordultak a felsőbb kormány szervhez. Ahogyan tette ezt Salamon Schvab csongrádi lakos, aki öregsége okán kérelmezte Pesten a lányánál a lakhatást.²⁹

III.7. A belső forrásanyag geográfiai megoszlása

A belső források geográfia kiterjedtsége két főbb szempont alapján vizsgálható: Az iratok keletkezési helye, illetve az iratok tartamában található földrajzi egységekre történő utalások alapján.

Az iratok keletkezési helyszínüket tekintve elsődlegesen főként Csongrád megyéből származnak. 5 dokumentum Csongrád megyére vonatkozó utalásokat tartalmaz, azonban a keletkezési helyük a következő: 2-2 dokumentum Pécsről (Nyugat-Magyarország) illetve Pestről (középső régió) ered. Egy-egy dokumentum származik Vörösvárról (középső régió), Győrszigetről (középső régió), Makóról (Csanád megye), Dorozsmáról (1876-ig a Kiskunsághoz tartozott). Csongrád megyén belül Szegeden keletkezett a legtöbb irat (16 darab) illetve 1 Csongrád településen.

Az iratok tartalma alapján azonban a geográfiai kiterjedtség még inkább szerteágazó képet mutat: Buda, Pest, Szeged, Pécs, Óbuda, Dorozsma, Trieszt, Makó, Csongrád, Pozsony, Vörösvár, Bonyhád, Varin, Galgóc, Arad, Győrsziget, Nagyszombat, Debrecen, Erdély, Szőreg neve egyaránt olvasható a dokumentumanyagban.

Mindez utal a zsidóság migrációs útvonalainak irányára. Az 1780-as években Budáról Szegedre történő költözés a meghatározó. Majd később az elvándorlás irányára világít rá, ahogyan a fentebbi, Salamon Schvab által benyújtott dokumentumban is bemutatásra került, amelyben a megyéből az ország központja felé történő vándorlás kezdetei érhetők tetten.

²⁸ Bányai, 2005.

²⁹ Az irat nem tartalmaz dátumot, az 1827. évi akták közé került elhelyezésre. MNL, OL C 55 1827. Nr. 84. 1.

III.8. A belső források tárgyai

A belső források tárgyukat tekintve 4 fő csoportba sorolhatók: gazdasági (8), vallási (5), migráció/letelepedés (12, rejtetten mintegy 22), egyéb kategória (2). A csoportok számadatai alapján látható, hogy egyes dokumentumok nem csupán egyetlen kategóriába sorolhatók. Így a lakhatási kérelem gyakran kereskedési engedélyért való folyamodást is tartalmaz. A szegedi Grünwald Max 1841-ben lakhatási és kereskedési jogot kérelmezett Buda városában az 1840. évi 29. tc. hatályára hivatkozva.³⁰

Maguk a kategóriák további alcsoportokra bonthatók:

III.8.A. Migráció/letelepedés

A migráció/letelepedés kategóriája már az elnevezésében is összetettebb csoportra utal. Ez további alcsoportokra bontható: migráció, emigráció, letelepedés, lakhatás (ennek alkategóriái a *commorans* jog, a *tolerancia* jog, és az *elűzés*), honossági kérelem.

III.8.A.a. Migráció

A zsidóság bevándorlása Csongrád megyébe nem az újkori zsidóság megtelepedésének első fázisára tehető, ahogyan ez korábban említésre került. A megyébe vándorlás időpontjára, és a letelepedés város korlátozásokra utalnak a feltárt források. Az 1780-as években a budai kereskedők szeretnének Szegedre letelepedni.³¹ A dokumentumokban a kérelmezők egykori lakóhelyei a migrációra is utalnak, hiszen a forrásokban a következő települések és megyék, kerülnek említésre, ahonnan Szegedre érkeztek a megtelepülők: Buda, Óbuda, Dorozsma, Makó, Bonyhád, Varin, Trieszt, Csongrád megye, Pest megye, Trencsén megye. A betelepülés az ország nyugati, középső és déli régiója felől történt. A dokumentumok alátámasztják a zsidóság körében lezajló országos migrációs modellt.

1828-ban Dorozsmáról Ifj. Sváb István szeretne Szegedre költözni. Dorozsma ekkor még a Kiskunság része volt, ahol zsidók engedéllyel telepedhettek le. Ő a kérelmét a szegedi városi magisztrátushoz írta. Ebből kiderül, hogy a kérelmező apja, Sváb István a dorozsmai zsidó közösség jeles tagja volt, és kereskedéssel foglalkozott. A kérelmében kitér arra, hogy az apja a szegedi zsinagógában állandó székkal rendelkezett, amit ő örökölt, valamint a jövőben kereskedni szeretne Szegeden, és az adókat is rendszeresen fizetni fogja, ha beköltözhet a

³⁰ MNL, OL C 55 1842. Nr. 5. 61.

³¹ MNL, OL C 55 1784. Nr. 31. 1.; 3.

városba. Ifj. Sváb István a szegedi közösség tagjának vallotta magát (azzal érvelve, hogy a zsinagógában székét birtokolt), és ezzel próbálta elérni a megtelepedés lehetőségét.³² (a korszakban mindenkinek tartoznia kellett egy-egy közösséghez. Ifj. Sváb István lakóhelyeként igyekezett feltüntetni Dorozsmát, hitközségül pedig a szegedi közösséghez tartozást hangsúlyozta.)

III.8.A.b. Emigráció, elvándorlás

A megyébe nem csupán bevándorlás történt, gyakori, hogy a kérelmezők más megyébe kívánnak átköltözni: Az említett Salamon Schvab kérelmezte a Helytartótanácsot, hogy a lakhelyét Csongrádról Pestre helyezhesse. Ennek érdekében engedélyért fordult a pesti magisztrátus felé is. A kérelemben megfogalmazta, hogy a lányánál szeretne élni, egyedül érkezne. Hangsúlyozza, hogy iparos mesterséget nem kíván folytatni Pesten. Ezzel szeretné elérni, hogy a városi magisztrátus ne tekintse a helyi iparosok gazdasági vetélytársának. A kérelemben szerepel az is, hogy ha befogadják, 50-50 forintot fog a kérelmező a szegények házának, illetve egy helyi intézménynek felajánlani.³³ (Az idős szülő eltartását a kormányservek pártolólág terjesztik a városi hatóság felé.) A kérvényező felajánlása a városi hatóságok részéről elvárt és megkövetelt díj esetében a vagyoni helyzetére is utal, arról biztosítva a városi hatóságot, hogy nem szegényként érkezik a településre.

1841-ben Grünwald Max, kalmárlegény által benyújtott kérés szerint már korábban is folyamodott Pécs városában való lakhatás, illetve boltnyitás jogáért. Ezt akkor elutasították. Újra kérvényezte az 1840. évi 29. törvénycikk azon pontjára hivatkozva, hogy a Magyarországon született zsidók az ország bármelyik részére letelepedhetnek a bányavárosok kivételével. „1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magokviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben akárhol szabadon lakhatnak, - kivéven egyedül az 1791-dik esztendei xxxvi. törvénycikkelyben említett bánya-városokat s azon helyeket, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.”³⁴ Azt, hogy magyarországi születésű, Szeged város tanácsának hiteles bizonyítványával tudja igazolni a kérelmező. A kérelmet így is elutasították. A forrásban a korabeli névhasználati probléma is

³² MNL, OL C 55 1829. Nr. 54. 1.

³³ MNL, OL C 55 1827. Nr. 84. 1.

³⁴ Komoróczy, 2013. 555.

megjelenik. Grünwald³⁵ Maxot a Mayer és a Mark névvel egyaránt említették az iratban. Erre magyarázatul szolgálhat, hogy azért jelenik meg mind a három név egyszerre, mivel a 19. században a zsidóság körében a Mayer név helyett a Márk, Max, illetve Móricz nevek használata bevett gyakorlatnak minősült. 1787-ben II. József névadó rendelete rögzítette az állandó személynevek viselését.³⁶ A gyakorlatban azonban a családi névhasználat, és a hivatalos vezeték- és személynév-használat különböztethető egymástól. Ezért is érdemes figyelmet, hogy a kérelemben a főrabbi³⁷ vet fel a névvisseléssel kapcsolatban kérdéseket, holott ő éppen az anyakönyvezés okán ismeri a névhasználati szokásokat. A kérelem elutasításának indokaként a magisztrátusi érvelés a városi kalmárok magas számát említi. A kérelmező kitért arra, hogy ez az indoklás nem megfelelő az elutasításra, mivel a kalmárok megsokasodása éppen a gazdaság virágzását és fejlődését eredményezi.³⁸ Hivatalosan a város nem utasíthatná el a letelepedési kérelmet, azonban gazdasági indokokra hivatkozva mégis megtette.

III.8.A.c. Lakhatás

A lakhatásra vonatkozó belső források csoportja maga is további alkategóriákra bontható. A kérelmek egy része lakhatási, illetve letelepedési ügyben fordult vagy Szeged város magisztrátusához, vagy a Helytartótanácsához.

Az anyagban a legrégebbi forrás a már korábban említett, 1783-ból származó budai zsidók által benyújtott kérvény. Ezt a szegedi magisztrátushoz írták, lakhatási kérelem ügyében. Azonban a folyamodvány migrációs és gazdasági kérést egyaránt tartalmaz. Budáról az ország középső részéről érkeznének a kereskedők, megtelepedésük után kereskedelmi tevékenységet is folytatnának.³⁹

Egy 1784. június 5-én keletkezett forrás 2 zsidó quaestor és a makói zsidó közösség kérelmét tartalmazza a szegedi lakhatással kapcsolatban. A kérelmet a Helytartótanácsához írták. Az első Israel Spiczter folyamodványa, amely egy letelepedési kérelem. A második részben Jacobus Volff, akit korábban elűztek családjával együtt a városból, szóbeli privilégiumjogra hivatkozik az újbóli megtelepedés elnyerése érdekében. A dokumentumban szereplő harmadik kérés a makói zsidóság folyamodványát tartalmazza, akik a lakhatási jog elnyerésének fontosságát, emellett *commorans* (ideiglenes) tartózkodási jogot is kérelmeztek, illetve kereskedési engedélyt is szeretnék elnyerni. Valamint azt is kijelentették, hogy ha elnyerik a lakhatási jogot,

³⁵ Különbözőképpen írták a nevét: Grünwald és Grünwald.

³⁶ Komoróczy, 2013. 399-405.

³⁷ Hers Bak a rabbi Szegeden 1841-ben.

³⁸ MNL, OL C 55 1842. Nr. 5. 61.

³⁹ MNL, OL C 55 1784. Nr. 31. 1.; 3.

akkor a taxa fizetését is vállalják.⁴⁰ Ez utóbbi kérés jellemzi leginkább a lakhatási jogért folyamodók kérvényeit, akik többnyire a lakhatás mellett, a megélhetést biztosító foglalkozás üzését engedélyező jogot is belefoglalták a kérvényükbe. Így cselekedett 1785-ben Salamon Hers óbudai zsidó lakos, aki a szegedi magisztrátushoz intézett beadványt a lakhatási és iparüzési jog elnyerése érdekében.⁴¹

A belső források e csoportban nem véletlenül a városi lakhatási jog elnyerése érdekében kerültek megfogalmazásra. Az 1790/91. évi 38. tc. megfogalmazása a városi lakhatási jog biztosításáról a zsidóság és a városi hatóság értelmezésében véleménykülönbséget eredményezett.⁴² A zsidóság a II. József által biztosított jog továbbélését kívánta elérni, míg a városi polgárság úgy vélte, csak azok, akik 1790-ig költöztek be a városba, azok maradhatnak ott. A városi magisztrátus elutasításai ellenére a városi zsidó lakosok lélekszáma emelkedett a korszakban, ahogyan ez fentebb említésre került. Az 1840. évi 29. tc., amely engedélyezte a zsidóság városi lakhatását a városi magisztrátus ellenkezését újra kiváltotta.⁴³ A letelepedést, ahogyan fentebb is látható, főként a polgárság gazdasági tevékenységének a védelmére hivatkozva igyekezett gátolni a városi hatóság.

III.8.A.d. *Commorans* jog

A lakhatásért kérelmezők gyakran pontosítják, milyen jogot szeretnének elnyerni. Szándékaik szerint az állandó megtelepedésért folyamodnának, azonban a városi magisztrátus elutasításától tartva gyakran először az ideiglenes megtelepedési jog biztosításában reménykedtek.

A belső forrásokban a *commorans* jog említése egyetlen alkalommal történt meg. A *commorans*, azaz ideiglenes tartózkodási jog szerint a zsidók vagy jeles alkalmakkor, így vásártartáskor vagy a hideg beköszöntétől egészen Szent György napjáig maradhattak a városfalakon belül. 1828-ban a szegedi adófizető, Isacus Magleter Kohn a Helytartótanácsához kérelmezett annak érdekében, hogy hosszabbítsák meg a *commorans* jogát, valamint azért is, hogy tolerancia- és kereskedelmi jogot kapjon. A forrásból kiderül, hogy 21 éve él a kérelmező Szegeden, viszont a városi kapitány kiutasította a településről. A *commorans* jog gyakorlása rávilágít, hogyan emelkedhetett a korszakban a természetes szaporulat eredményein túlmutatva Szeged város izraelita lakosainak a száma. A *commorans* jogot használva akár több évtizedig is a városban maradtak ideiglenes lakosként. Isacus Magleter Kohn neve gyakran felbukkant

⁴⁰ MNL, OL C 55 1784. Nr. 31. 1.

⁴¹ MNL, OL C 55 1785. Nr. 5. 1.

⁴² Komoróczy, 2013. 436-437.

⁴³ Komoróczy, 2013. 554-555.

Szeged város jegyzőkönyveinek lapjain is.⁴⁴ A kiűzést sikeresen elkerülte, és 1835-ben már türelmezett (tolerált) lakosként hivatkoztak rá.⁴⁵ A kérelmében az elűzés ellen ideiglenes lakhatási jog hosszabbítását, állandó letelepedési jogot és még kereskedelmi engedélyt is kérelmezett, vélhetően abban reménykedve, hogy nem minden kérését utasítják el.

III.8.A.e. Tolerancia jog

A tolerancia jog elnyerése az állandó lakhatást biztosította a városban. A kérvényezők közül 1827-ben Moyses Joachim folyamodik e jog elnyeréséért. A kérvény tartalmából kiderül, hogy 12 éve él Szegeden, és adót fizet, emellett a helyi zsidó közösség is támogatta a kérvényezőt a tolerancia jog elnyerésében. Sőt, több szegedi polgár is ajánlást nyújtott be annak érdekében, hogy Moyses Joachim elnyerje az állandó lakhatás jogát.⁴⁶ A forrás árulkodó lehet a keresztény és zsidó lakosok gazdasági viszonyrendszerének bonyolultságát illetően. Árnyalja azt a képet, hogy minden esetben elutasítás fogadta a polgárok részéről a zsidó lakosok városi megtelepedését.

A tolerancia jog elnyeréséért minden városban kérvényt kellett benyújtani, ahogyan ezt Schvartzenfeld Samuel esete is bemutatja. Ő szegedi toleráltként Pest városába költözött át, és ott is benyújtotta a kérelmét a jog elnyerésére.⁴⁷ Egykori lakóhelye hivatalának, azaz Szeged város magisztrátusának is nyilatkoznia kellett a kérelmező helyzetéről.

A városok szigorúan őrködtek a tolerancia jog adományozásának városi kézben tartása felett. Erre utal a már említett fűszerkereskedő társaság kérelmének tartalma. A társaság az uralkodótól nyert el tolerancia jogot, amely az egész ország minden településére érvényes hatállyal bírt. A gyakorlatban azonban a megtelepedést illetően a városi hatóság ezt a városi joggal ellentétesnek vélte.⁴⁸

III.8.A.f. Elűzés

A belső forrásokban a városi hatóság fellépése elleni védekezés is megjelenik. Két ilyen kérelem tartozik az anyagba. Az első 1786-ban, míg a második 1828-ban keletkezett, utalva arra, hogy a városi hatóság a zsidóság letelepedését és számát folyamatosan figyelemmel kísérte a korszakban. Az 1786-ból származó forrásban Martinus Israel a Helytartótanácsot kérelmezi, hogy a Szegedről való kiűzési határozatot érvénytelenítse, és a hideg időben a családjával együtt

⁴⁴ MNL, CsCsVL, Szeged, IV.A.1003a. 1825. év 2140.; 1827. év 4331., 4501.; 1828. év 2539., 3091.

⁴⁵ MNL, CsCsVL, Szeged, IV.A.1003a. 1835. év 2473.

⁴⁶ MNL, OL C 55 1827. Nr. 40. 3.

⁴⁷ MNL, OL C 55 1830. Nr. 81. 1.

⁴⁸ MNL, OL C 55 1784. Nr. 31. 3.

a városban maradjon. A folyamodvány januárban íródott. A magisztrátus túlzó szigorára utal, hogy télvíz idején 24 óras haladékkal kívánta elűzni a családot.⁴⁹ A döntés azért is figyelmet érdemel, mivel 1786-ban II. József korábbi rendelkezése értelmében a zsidók már megtelepedhettek a városban. Szeged város jegyzőkönyve és Bünyenyítő jegyzőkönyve sem tartalmaz arra vonatkozóan adatot, vajon miért akarják kiutasítani a városból a kérelmezőt a feleségével és gyermekeivel együtt.

1828-ban Maglater Khon Izsák⁵⁰ intézett kérvényt a szegedi városi tanácshoz, amelynek tartalmában a városban maradásért esedezik gyermekeivel együtt. A kérelmező 5 év óta él a saját házában, adózik a városnak és a tolerancia taxát is befizette. Emellett a helyi zsidó közösségnek is önkéntesen adakozik.⁵¹ A kérelemben a saját ingatlan említése érdemel figyelmet, mivel zsidók ekkor még nem birtokolhattak saját ingatlant. Végül Maglater Khon Izsák a városban maradhatott.

III.8.A.g. Honosság

Az 1840. évi törvény új fejezetet nyitott a magyarországi zsidóság jogi helyzetében. Alapjában véve az emancipációs jogok biztosításának első lépcsőfokaként is értelmezhető a törvény, amely a magyarországi zsidóságnak biztosította a szabad megtelepedést.⁵² A törvény azonban a letelepedések során egy újabb kérdést is felvetett, a honi születés igazolásának a fontosságát. A belső források között 1847-ben Levinszky Jakab azon ügyben fogalmazott meg kérelmet a Helytartótanács felé, hogy elismertesse a magyarországi születését. A kérvényből világossá vált, hogy a kérvényező saját állítása szerint a Trencsén megyében található Varin helységben született, és gyermekkorában ezen a településen, illetve más felső-magyarországi településeken élt. Ezt követően az egyik rokonánál, Mayer Józsefnél lakott Galgócson. Innen érkezett Pestre, ahol kereskedőként dolgozott. Kereskedőként az ország legelőkelőbb városaiba is eljutott, és Pestre csak akkor tért vissza, ha árú utánpótlásért kellett mennie. Idővel a kereskedési területét Szegedre és környékére szűkítette. Szegeden viszont Bernheimer Lipot szegedi lakos, a kérelmező szerint féltékenységből, azzal vádolta meg, hogy Morvaországban született, és Magyarországra csak azért érkezett, mert megszökött a katonaság elől. Emiatt Levinszky Jakab ellen 1846. november 30-án körözwényt adtak ki, amiben közhírré tették, hogy ha megtalálják, akkor kihallgatás nélkül visszaküldik Morvaországba. A kérelmező beperelte Bernheimer

⁴⁹ MNL, OL C 55 1786. Nr. 8. 1.

⁵⁰ Neve többféleképpen került rögzítésre: Maglater, Magleter.

⁵¹ MNL, OL C 55 1828. Nr. 180. 3.

⁵² Komoróczy, 2013. 555.

Lipót, aki azt állította, hogy nem ő jelentette fel Levinszky Jakabot. Szeged városa ezt követően Levinszky Jakab minden ingó vagyonát lefoglalta, addig ameddig nem tudja iratokkal bizonyítani azt, hogy Magyarországon született. Levinszky Jakab decemberben megszerezte azokat a dokumentumokat, amelyek azt bizonyítják, hogy Magyarországon született. Ezt követően kérte a Helytartótanácsot, hogy a bizonyítékait fogadják el, valamint juttassák vissza számára az elkobzott vagyonát. A honosság bizonyítása feltehetőleg azért okozott bonyodalmat 1846-1847-ben, mivel Magyarországon a zsidóság esetében csak 1840. május 13-tól köteles anyakönyvet vezetni: „3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdonnevekkel éljenek, a születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek”.⁵³ Valójában az anyakönyvezés mindenkoron a helyi rabbiktól függött, hogyan vezették a születési, halálozási és házassági dokumentumokat. Gyakori a korszakban, hogy az iratok eltűntek, ezért 1832-ben a Helytartótanács felszólította a zsidó hitközségeket, hogy ne engedjék a rabbikkal eltemetni a születési, halálozási és házassági anyakönyveket.⁵⁴ Az anyakönyvezés gyakorlata továbbra sem volt egységes, és gyakran a hiányosságok miatt Csongrád megye vizsgálódott.⁵⁵ Levinszky Jakabot azért vádolták azzal, hogy Morvaországban született, mivel az 1840. 29. törvénycikk 2.§-a kimondja, hogy Magyarországon a magyarországi születésű zsidó bárhol letelepedhet és kereskedhet, de az idegen származású nem.⁵⁶ Ha pedig a vádlónak sikerül bebizonyítani, hogy Levinszky Jakab nem Magyarországon született, akkor ezt követően a bepanaszolt az országban csak külön engedéllyel kereskedhetne. A városok a lakhatási jog biztosításához elvárták a kérelmező külföldi honából való elbocsájtó iratainak a beszerzését. A történet érdekessége, hogy az izraeli közösség tagjainak gazdasági vetélkedésének egy mozzanata bontakozik ki a korszakban.

III.8.B. Gazdasági források

A belső források gazdasági kategóriája magában foglalja az örökösödést, a kereskedési jogot, és a boltnyitási kérelmet.

III.8.B.a. Kereskedés

A középkori törvények az újkorban is meghatározták a zsidóság jogi és gazdasági lehetőségeit. A birtokszerzés tilalma, az iparűzés korlátozása (nem léphettek be a céhekbe), valamint az a korlátozás, hogy nem viselhettek közhivatalt, a zsidóság számára a kereskedelemben való

⁵³ Komoróczy, 2013. 555.

⁵⁴ MNL, CsCsVL, Szeged, IV.A.1003a. 1832. év 3487.

⁵⁵ MNL, CsCsVL, Szeged, IV.B.1107a. 1856. év 1936.

⁵⁶ Komoróczy, 2013. 555.

elhelyezkedést tette lehetővé.⁵⁷ Jóllehet II. József a zsidóságot a nevelési rendszer átalakításával az általa nem produktívnak tartott kereskedelmi pályáról új foglalkozási ágak felé kívánta terelni az 1780-as években.⁵⁸ A zsidóság foglalkozási megoszlása ennek ellenére még ebben az időszakban sem korlátozódott a kereskedői kategóriákra. Iparosok, árendátorok, orvosok, tanítók egyaránt megtalálhatók voltak a körükben.⁵⁹ Maga a kereskedő csoport sem tekinthető egységesnek: házaló, mercator, quaestor egyaránt beletartozott ebbe a fogalomba.

A rendelkezésre álló belső források azonban nem mutatják be a foglalkozási ágazat megoszlását. A kérelmekben a kereskedési jog elnyeréséért folytatott esetek olvashatók.

A legkorábbi kereskedéssel kapcsolatos forrás 1786-ból származik. A kérvényt a szegedi magisztrátushoz Jacob Volff terjesztette be kereskedési jog elnyeréséért (és lakhatásért).⁶⁰

Időben az utolsó kereskedéssel kapcsolatos forrás 1841-ből származik. Ez a Helytartótanácsához írt kérvény a boltnyitással kapcsolatban fogalmazódott meg. Grünwald Max kérvényező hivatkozik az 1840. évi 29. törvénycikk 2.§-ára. A törvényből értelmében a magyarországi születésű zsidók nyithatnak boltot Magyarországon. A kérvényező azzal támasztja alá érvelését, hogy ez a törvény rá is vonatkozik, megnevezte a születési helyét, ami Bonyhád. A kereskedői kategóriában a korszakban a házaló zsidók, a kiskereskedők, a ponyva alatt árulók, a boltot fenntartók, illetve a piaci árusok külön csoportba tartoztak. Az említett forrás a boltnyitás lehetőségének esetét mutatta be.

III.8.B.b. Örökség

A gazdasági élethez kapcsolható kérelmekhez köthető az örökséggel kapcsolatos forrás. 1833-ból származik, a győrszigeti előjáró a kérelmét a Helytartótanács felé terjesztette be. A forrás Wodianer Fülöp és fia, Kozma Wodianer testamentumával kapcsolatos. A dokumentumokból kiderül, hogy Wodianer Fülöp vallástudós volt, és a feleségével együtt kolera okozta a halálukat. Ekkor gyermekük még kiskorúnak minősült. A hagyaték sorai tartalmazzák, hogy a hátrahagyott vagyon egy része, 21,757 Ft 8 kr a testvéreinél Rudolphnál és Samuelnél található, 4500 forint pedig a sógoránál. Kozma Wodianer a győrszigeti zsidó közösségben vezető szerepet töltött be. Philip Wodianer egy alapítványt hozott létre a zsidó tanulmányok támogatásáért, és ezt fia, Kozma Wodianer is támogatta. Az alapítvánnyal kapcsolatban kérelmezték a Helytartótanácsot, hogy ez továbbra is működhessen és kérték, hogy válasszanak

⁵⁷ Komoróczy, 2013. 55-64.; 70-74.; 76-87.; Almási 1986. 31-40.

⁵⁸ Komoróczy, 2013. 379-395.

⁵⁹ Katus, 1992.

⁶⁰ MNL, OL C 55 1786. Nr. 18. 3.

annak élére három vallási kezelőt, egyet-egyet Győrszigetről, Pozsonyból és Pestről. A forrás a Wodianer család történetének egy apró szeletébe enged betekintést. A csehországi származású család ágai Magyarországon Győrszigeten, Pesten, Szegeden telepedtek le, és a vallási és gazdasági elit soraiba emelkedtek. A szegedi ágat képviselő Sámuel Wodianer, kereskedéssel és bankügyletekkel alapozta meg a vagyonát. Később a Lánchíd építésében és a Kereskedelmi Bank megalapításában is szerepet játszott.⁶¹ Az örökség kezelése rávilágít a családi vagyon kezelési módszerére, illetve a családtagok közötti kapcsolattartásra is egyben.

III.8.C. Vallási dokumentumok

A vallási kategória a vallási intézményekhez, a rabbi pozíciójához, illetve a vallási ügyben való ítélkezéshez kapcsolódó dokumentumokat foglalja magába.

A vallással kapcsolatban 4 forrás lelhető fel az anyagban. Valamennyi kérelem a zsidó közösség részéről került felterjesztésre.

A 4 említett forrás közül két forrás kapcsolódik egymáshoz. A dokumentumok keletkezése között összesen egy hónap telt el, az egyik forrás 1793. április 4-én, a másik pedig 1793. május 8-án keletkezett. Mindkét forrás tartalmát tekintve a szegedi zsidó temető fallal való körül vételével kapcsolatos kérelmeket tartalmazza.⁶²

A szegedi zsidó közösség a temetőjét fallal szeretne volna körül venni, mivel a szabadon hagyott temető területére könnyen bejutnak az állatok, emellett a temető területén az arra járók átjártak, és ezt szeretnék megakadályozni. Ez ügyben fordulnak a szegedi magisztrátushoz. A közösség költségére a temetőt körülzáró fal építésének engedélyét kérelmezik. A második forrásból világossá vált, hogy a szegedi zsidó közösség a temetőjének a fallal való körül vételét célzó kérelmet a szegedi magisztrátus visszautasította az 1790. évi 38. törvénycikkre hivatkozva.⁶³ Az 1790. évi törvény kettős értelmezése ebben az esetben is egyértelművé válik. A városi hatóság saját jogainak körül bátyázására használja a törvényt. A zsidó közösség szerint azonban a temető fallal való körül vétele nem számít új jog kérelmének, a fal emelését pedig semmilyen rendelkezés nem tiltja. Ezért a szegedi zsidóság a Helytartótanácsához fordult támogatásért. A közösség tagjainak azért kellett engedélyt kérnie a zsidó temetőben való építkezés ügyében, mivel a földterület Szeged város tulajdonának számított. A zsidóság csak bérelhette ezt a területet, ezáltal bármilyen változtatást, mint például fallal való körülvévést csak Szeged városi magisztrátusának engedélyével hajthatták végre. A forrás ugyanakkor egy igen

⁶¹ Silber, Wodianer family. The *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/wodianer_family. (Letöltés: 2024. február 18.)

⁶² MNL, OL C 55 1793. Nr. 5. 2.

⁶³ Komoróczy, 2013. 436-437.

érdekes megállapítást is megenged, hiszen a zsidó közösség megalakulásával szinte egyidőben temetőt is létesíthetett, és 1793-ban nem a létesítés, hanem annak védetté tétele a központi kérdés.

A következő vallással kapcsolatos belső forrás 1816-ból származik. Ebben a dokumentumban a vörösvári zsidó közösségen belüli viszály története bontakozik ki. Vörösvár közössége Löbel Kainer rabbi érkezéséig békében élt. A kérelem rávilágít, hogy már Kainer testvérének korábbi megtelepedése is eredményezett feszültséget vallásügyi kérdésekben. A rabbi 1809-ben történő megérkezésekor a vallási hagyományokkal kapcsolatban ellentmondásba keveredett a hitközségi tagokkal, a háromszögletű sapka viselésének zsinagógai alkalmazása ügyében. Vörösvár közössége az ekkor okozott zavar következtében a földesúrhoz fordult. A rabbi, Löbl Kainer viszont az óbudai rabbit kérte fel a vita lezárásának érdekében. A gyöngyösi, aszódi és szegedi rabbik megállapították, hogy a háromszögletű sapka nem, helyette a kerek sapka viselése a megfelelő. Az óbudai rabbi ezzel ellentétes értelmű döntését az úriszék nem teljesen fogadta el, mivel egyetlen döntenő nem határozhat a kérdésben. Vörösvár települése viszont teljes mértékben ellenezte Löbel Kainer tevékenységét. Ezért arra kérelmezte a Helytartótanácsot, hogy tiltsák ki Löbel Kainert Vörösvárról.⁶⁴ A forrás rávilágít a 19. században bekövetkező változásokra: A hagyományos eljárás szerint a közösségek hívják meg a rabbikat a rabbiszékbe. Ha nem elégedettek velük, kérhetik a távozásukat. A korszakban a hagyományok változtatása a közösség tiltakozását válthatja ki. Ugyanebben az időszakban egy-egy kérdés eldöntésében háromtagú bíróság ítélezett. A vörösvári rabbi azonban az óbudai rabbi ítéletét akarta elfogadni (ezzel azonban a közössége az óbudai közösség befolyása alá kerülhetett volna⁶⁵). A döntésben az akkori szegedi rabbi, Hersch Bak is részt vett. Ez utóbbi utal arra, hogy a szegedi rabbi a korszakban elismert halachikus szaktekintélynek számított.

A forrásanyagban a legkésőbbi időből származó dokumentum az 1846. évben keletkezett. A forrás a szegedi rabbiválasztással kapcsolatos. Ebből kiderül, hogy 1846. január 22-én Billitz (Pilitz) Dánielt rabbinak választották meg Szegeden, ő viszont 1846. augusztus 9-én lemondott a hivataláról. A közösség elfogadta a lemondást, Billitz Dániel viszont 1847. május 1-ig a hivatalában maradt. A szegedi zsidó közösség a rabbiválasztást követően két részre szakadt, ami akadályozta Billitz Dánielnek a papi tevékenységeit. A béke megőrzéséért a közösség úgy döntött, hogy Billitz Dánielt többé nem fogják sem hitszónokként, sem rabbiként alkalmazni,

⁶⁴ MNL, OL C 55 1816. Nr. 92. 1.

⁶⁵ Pest megyei főrabbi címet az uralkodó 1793-ban engedélyezte Münz Mózes óbudai rabbinak. Jóllehet a megyei hitközségek beleegyezését is el kellett volna ehhez nyerni. A megyebeli közösségek egy része elutasította ezt. Münz Mózes azonban magát minden (vallási és polgári) ügyben illetékesnek tekintette. Az aszódi közösség nem ismerte el az óbudai rabbi főrabbi pozícióját. Azonban a pilisi járás hitközségei igen. Büchler, 1901. 311-321.

ha valaki mégis megtenné a továbbiakban, akkor a vagyonától függő büntetésben kell részesülnie. Mivel eleve tartottak attól, hogy lesznek ellenkezők, azt is rögzítették, hogy az ebből befolyt összeget a kórház, illetve az egyház részére fordítják majd. Billitz Dánielt azonban semmiféle sérelem nem érheti, addig ameddig betölti a rabbi hivatalát. Ha mégis éri bármilyen sérelem, akkor az előbb említett büntetésben fog részesülni a sérelmet elkövető személy. A közösségnek emellett fel kellett vennie egy segédpapot. Abban az esetben, ha a segédpap végzi az esketést, az esketés díját akkor is a rabbi fogja megkapni.⁶⁶ A viszályt a Billitz rabbi ellen kampányolók robbantották ki. Szerintük ő vallásügyekben járatlan, nem képes oktatni, és házassági ügyekben is tett már hibás lépéseket.⁶⁷ A rabbi lemondását elősegíthette, hogy arra kötelezték, hogy három szaktekintély előtt adjon számot tudásáról.⁶⁸ A békétlenkedés a hagyományokhoz való ragaszkodás, illetve a reformerek közötti szakadék mélyülésével egy-egy közösségen belül gyakran felütötte a fejét. Bilitz (Pilitz) Dániel a közösség hagyományörző tagjainak rosszallását a Talmud ellenes művének kiadásával vívta ki.⁶⁹ Helyzetén nem javított, hogy a korban közismerten az emancipáció támogatói közé számított, továbbá magyarul prédikált. Utódját csak 1850-ben sikerült megválasztani.⁷⁰ (Utódja az a Löw Lipót rabbi lett, aki hasonlóképpen a reformok elkötelezett hívének számított.)

III.8.D. Egyéb források

Az egyéb kategória a dokumentumok visszaigénylésére vonatkozó forrásokat tartalmazza. Az első ide sorolható forrás 1828-ból származik. M. Joachim szegedi tolerált lakos azért fordul a Helytartótanácsához, mivel szeretné visszaigényelni az előzetesen benyújtott dokumentumait.⁷¹ A másik forrás 1830-ból származik. Ebben az esetben a Samuel Schvartzenfeld egykori szegedi lakos szintén az előzetesen benyújtott dokumentumait szeretné visszaigényelni a Helytartótanácsától. Ő az iratait 1828-ban Pesten a tolerancia jog megszerzésért nyújtotta be.⁷²

IV. Összegzés

A Departamentum Judaeorum (C55) anyagában fellelhető belső forrásanyag Csongrád megyére vonatkozóan a következő megállapítások levonását teszi lehetővé: A Csongrád megyére

⁶⁶ MNL, OL C 55 1846. Nr. 2. 13.

⁶⁷ MNL, CsCsVL, Szeged, IV.A.1003a. 1846. év 1075.

⁶⁸ MNL, CsCsVL, Szeged, IV.A.1003a. 1846. év 2633.

⁶⁹ A mű címe: *Der Talmud und die Perfectibilität des Mosaismus vom Standpunkte der Reform beleuchtet*. Pest. 1845. Bürger Theodor álnév alatt adta ki a művét.

⁷⁰ Löw Lipót ekkor szabadult a szabadságharcban vállalt szerepe miatti fogságból.

⁷¹ MNL, OL C 55 1828. év Nr. 36. 1.

⁷² MNL, OL C 55 1830. év Nr. 81. 1.

vonatkozó kormányszervi akták között fennmaradt kérelmek száma nem túl magas. Ennek oka lehet a megyebeli zsidóság viszonylag kis száma (főként az 1800-as évekig), illetve, hogy az ügyek a megyében, avagy a városi fórumon kerültek elintézésre, és csupán néhány eset jutott el a felsőbb döntéshozó szervekig. A rendelkezésre álló belső források alapján azonban az is világossá vált, hogy az ügyek nem korlátozódtak csak Szeged városra vagy Csongrád megyére. A kérelmek, panaszok, folyamodványok tárgyi sokszínűségét és összetettségét az elemzés igyekezett bemutatni. A kérvények a zsidóság korabeli mindennapjaiba engedtek bepillantást. A kutatás tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a Nemzeti Levéltárban található belső források felkutatása csak úgy válhat teljessé, ha a jövőben a megyei levéltárakban a vonatkozó anyagegyüttesben hasonló jellegű kutatás kerül elvégzésre. Jövőbeli célként fogalmazódhat meg a Nemzeti Levéltár iratanyagában és megyei levéltárak anyagában fellelhető belső forrásanyag összekapcsolása.

Bibliográfia

Kiadatlan források:

MNL CsCsVL Szeged IV.A.1003.a =

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár, Szeged, Szeged Város Levéltára, Tanácsulési jegyzőkönyvek.

MNL CsCsVL Szeged IV.B.1107.a =

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár, Szeged, Szeged Város Levéltára, Tanácsulési jegyzőkönyvek.

MNL, OL C 55 =

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos levéltár, Budapest, Helytartótanácsi Levéltár (C 55), Departamentum Judaeorum.

Forráskiadások:

Büchler 1901 = Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten. A legrégibb időktől 1867-ig.* Budapest.

Bürger 1845 = Bürger, Theodor: *Der Talmud und die Perfectibilität des Mosaismus vom Standpunkte der Reform beleuchtet.* Pest.

Dányi – Dávid = *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787.* szerk. Dányi Dezső – Dávid Zoltán. (Megjelent az 1960. évi népszámlálási sorozat köteteként.) Budapest.

Fényes 1937 = Fényes Elek: Magyar Országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. II. Pest.

Komoróczy 2013 = Komoróczy Géza: *Nekem itt zsidónak kell lenni. Források és dokumentumok (965-2012).* Kalligram, Pozsony, 2013.:

5. sz.: 'A szabolcsi zsinat kánonjai' 55-58.

6. sz.: 'A tarcali zsinat kánonjai' 58-60.

7. sz.: 'Az I. esztergomi zsinat kánonjai' 60-61.
8. sz.: 'Törvény a birodalmában tartózkodó zsidókról' 61-64.
10. sz.: 'Aranybulla' 66-67.
12. sz.: 'Az Aranybulla megújítása' 70-71.
13. sz.: 'Beregi egyezmény / eskü' 71-74.
15. sz.: 'Kiváltságlevél / privilegium a zsidók számára' 76-87.
82. sz. 'Sistematica gentis Judaicae regulatio' 379-395.
93. sz.: '1790:XXXVIII. tc., „De Judaeis” 436-437.
119. sz. f.: '1840:xxix. tc., „A zsidókról”, 1840. május 13. 554-555.

MZSO III = Mandl Bernát (szerk.): *Magyar-zsidó oklevéltár*. III. Budapest, 1937.

MZSO V/1 = Grünvald Fülöp – Schreiber Sándor (szerk.): *Magyar-zsidó oklevéltár*. V/1. Budapest, 1959.

MZSO V/2 = Grünvald Fülöp – Schreiber Sándor (szerk.): *Magyar-zsidó oklevéltár*. V/2. Budapest, 1960.

MZSO VII = Grünvald Fülöp – Schreiber Sándor (szerk.): *Magyar-Zsidó Oklevéltár VII*. Budapest, 1963.

Szakirodalom:

Almási 1986 = Almási Tibor: „A Beregi egyezmény megkötésének diplomáciai Mozzanatai”. *Acta Historica (Szeged)* 83. 31-40.

Bányai 2005 = Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780–1850*. (Doktori mester- munkák/Hungaria Judaica 17.) Gondolat Kiadó, Budapest.

Blazovich 2007 = Blazovich László: *Szeged rövid története*. (Dél-Alföldi évszázadok 21.). Szeged.

Felhő – Vörös, 1961 = Felhő Ibolya – Vörös Antal: *A Helytartótanácsi Levéltár*. Budapest.

Katus 1992 = Katus László. 'The Occupational Structure of Hungarian Jewry in the Eighteenth and Nineteenth Century.' in: *Jews in the Hungarian Economy 1760-1945*. ed. Michael K. Silber. Jerusalem. 40-53.

Kaufmann 2002 = Kaufmann Dávid. *A zsidók utolsó kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából*. Budapest.

Lőw – Kulinyi 1885 = Lőw Immánuel – Kulinyi Zsigmond: *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig*. Szeged.

Mislovics 2008 = Mislovics Erzsébet: *A magyarországi zsidóság demográfia- és gazdaságtörténete, 1700-1830*. Jerusalem. PhD.

Silber = Silber, Michael K.: Wodianer family. The *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/wodianer_family. (Letöltés: 2024. február 18.)

Varga 2005 = Varga László: 'Zsidó bevándorlás Magyarországon' in: *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon*, szerk. Varga László, Budapest. 11-31.